

SPÔSOB JESTVOVANIA JAZYKA V NEOPOZITIVISTICKEJ A MARXISTICKEJ INTERPRETÁCII

JÁN HORECKÝ, Jazykovedný ústav LŠ, SAV, Bratislava

Klást' otázku o spôsobe jestvovania jazyka v tom zmysle, čo je jazyk a kde jestvuje jazyk, nemá z hľadiska neopozitivismu zmysel. Hoci sa v neopozitivizme kládol veľký dôraz na jazyk, pokladal sa jazyk len za prostriedok, nástroj poznávania, a teda skúmali sa jeho gnozeologické aspekty. Ontologické problémy sa pokladali za pseudoprotblémy, za metafyziku. Lingvistický obrat sa týka vlastne len využitia jazyka ako poznávacieho prostriedku.

Postoj neopozitivistov k jazyku možno vyvodit' len nepriamo, a to jednak z metód explanácie, jednak z poznámok niektorých filozofov o jazyku, najmä z Wittgensteinovho pojmu jazyková hra.

Podľa H. Andresenovej (1, s. 180) možno známu schému vedeckého vysvetlenia (explanans a explanandum) použiť pri skúmaní jazyka dvojako. V prvom prípade explanandum tvoria jazykové reťazce, predbežne nečlenené, vnímateľné bezprostredne sluchom alebo zrakom. Cieľom môže byť segmentácia týchto reťazcov na jednotky istého typu. V podmienkovej časti explanansu (*C*) sú výpovede o jestvovaní materiálnych podmienok, ktoré musia byť splnené, aby sa mohli použiť hypotézy (*L*) o povahe týchto jednotiek. Aj v druhom prípade tvoria explanandum jazykové reťazce, ale v podmienkovej časti explanansu (*C*) sú už segmentované jazykové jednotky, v časti zákonov (*L*) sú hypotézy o organizácii a vzťahoch medzi zistenými jednotkami. Ani prvé ani druhé riešenie zrejme nedáva odpoveď na podstatu jazyka, ale iba poukazuje na povahu skúmaných textov. A vzťah textov k systému, na základe ktorého sa tvoria, sa touto metódou vlastne nedá vysvetliť.

L. Wittgenstein, na ktorého sa mnohí neopozitivistí odvolávajú práve v otázke jazyka (3, s. 254), skúmal len fungovanie jazyka. Na jednom mieste síce uvádza postreh, že náš jazyk pripomína starobylé mesto, v ktorom je v jadre množstvo malých uličiek a pasáží, starých i nových domov, domov s prístavbami z rozličných období, a že okolo tohto jadra je množstvo nových tried a širokých ulíc, ale v podstate správnu myšlienku o historicko-spoločenskom charaktere jazyka, na ktorú navodzuje toto porovnanie, nikde nerozvádza. Skúma len fungovanie jazyka v dorozumievacej činnosti, a to v dvoch aspektoch: používanie výrazu a jeho porozumenie. Konštatuje, že súhrn použitia daného výrazu v jazykovej hre určuje význam tohto výrazu. Teda neskúma vzťah výrazu k objektívnej realite.

V základe takéhoto chápania jazyka je analógia medzi správaním ľudí v hrách a v rozličných formách spoločenskej činnosti. Podobne ako v hrách aj v jazyku (presnejšie: v jeho používaní) podstatným prvkom sú nie materiálne vlastnosti prvkov, ale pravidlá pre ich používanie. Tak

ako hra je súhrn pravidiel, aj jazyk možno chápať ako súhrn pravidiel pre jeho používanie, ako zložitý súhrn ťahov riadených pravidlami. Ani pri tejto analógii, resp. teórii jazykovej hry sa však nekladie otázka, kde pravidlá hry jestvujú.

Treba poznamenať, že analógiu medzi jazykom a hrou uviedol do teórie jazyka už F. de Saussure, zakladateľ modernej jazykovedy. Na príklade šachovej hry, resp. šachovej partie ukazoval, že tak ako nie je podstatný materiál figúr, ale ich hodnota, vyplývajúca zo vzájomných vzťahov, aj v jazyku ide o hodnotu výrazov, nezáleží na ich materiálnej (zvukovej) podobe. F. de Saussure však vyvodzuje z tejto analógie aj dôsledky v prospech ahistorického pohľadu na jazyk: tak ako v šachovej partii nie je dôležité, akými ťahmi sa dospelo k istému stavu (tých ťahov mohlo byť značné množstvo), ani v jazyku netreba skúmať cesty, akými sa dospelo k súčasnému stavu.

V chápaní jazykovej hry u Wittgensteina sú dve etapy: v mladšom veku predpokladal len jednu jazykovú hru (totiž opísanie faktov), v staršom období uznával už rozličné jazykové hry, napr. vydávanie príkazov, opis objektu, úvaha, rozprávanie. Treba pripomenúť, že veľmi podobné pojmy sa využívajú v súčasnej štylistike (slohové postupy a slohové útvary u J. Mistríka), ale aj v rozvíjanej pragmalinguistiky, resp. v teórii jazykovej komunikácie.

Na rozdiel od neopozitivistov už F. de Saussure pokladal jazyk za spoločenský jav (*fait social*). Pravda, v závislosti od Durkheimovej sociológie pokladal spoločnosť za prostý súhrn jednotlivcov, nie za homogénny útvar. Preto aj jazyk, resp. presnejšie jazykové jednotky situoval do vedomia jednotlivcov, konkrétne do ich mozgu. Toto saussurovské chápanie sa výrazne prejavuje napr. v niektorých úvahách E. Paulinyho, keď predpokladá, že fonéma jestvuje v mozgu človeka.

I keď sa F. de Saussurovi právom vyčíta, že jazyk (*langue*) konštruoval ako jediný objekt lingvistického bádania a že ho tak do značnej miery odtrhol od rečovej činnosti a od konkrétnych textov, predsa mu patrí zásluha v tom, že popri textoch predpokladal aj jestvovanie jazykových jednotiek ako zložiek jazykového systému.

Na vzájomný vzťah *langue* a *parole* sa poukazuje najmä v novšej jazykovede, ale už pred štvrtstoročím A. I. Smirnickij (4, s. 33) ukázal, že *langue* a *parole* sú dve základné podoby jestvovania jazyka. Pravda, neriešil dôsledne otázku, kde jestvuje jazyk, lebo tvrdí, že *langue* jestvuje v *parole* a že zvuková matéria tvorí prírodnú materiu jazyka. Sotva možno súhlasiť aj s jeho pokusom rozlíšiť úplné skutočné jestvovanie jazyka (v reálnej reči), neúplné skutočné jestvovanie (v reči, ale nie v dorozumívaní), neúplné jestvovanie vo forme skutočného poznania (pri úvahách mlčky) a neúplné jestvovanie v podobe skrytého poznania (fyziologické zmeny v mozgu, vyvolávajúce vo vedomí spojenie zvuku s významom).

Pri skúmaní spôsobu jestvovania jazyka je dôležité skúmať aj po-

vaňu jazykového znaku ako systémovej jednotky jazyka a spôsob jeho jestvovania.

Z faktu, že jazykové znaky (ako špecifické znaky v rade znakov) si individuum pri jazykovej komunikácii netvorí, ale ich len reprodukuje, treba vyvodzovať, že jazykové znaky už vopred jestvujú, a to v spoločenskom vedomí daného jazykového spoločenstva. Je to na rozdiel od viet, ktoré nereprodukuje, ale v každom konkrétnom prípade tvoríme, konštruujeme.

V spoločenskom vedomí však zrejme nemôžu jestvovať konkrétne, materiálne zvuky (tie skutočne v každom prípade hovorenia tvoríme, produkuje), preto nestačí predpokladať, ako to robia stúpenci unilaterálnej teórie jazykového znaku, že znakovú povahu má len materiálna zložka, zvuky, resp. rady zvukov. Adekvátnejšie vysvetľuje spôsob jestvovania jazykového znaku bilaterálna teória, ktorá predpokladá, že jazykové znaky sú ideálne objekty (kváziojekty), ktorých obidve zložky — formálna i obsahová — uvádzané v jazykovednej teórie ako označujúce (signifiant) a označované (signifié) majú odrazový charakter. V označovanom sa odráža objektívna realita, v označujúcom sa odrážajú konkrétne zvuky. Ak sa pritom dodá, že spojenie týchto dvoch zložiek jazykového znaku je výsledkom jazykotvornej práce ľudskej spoločnosti (2, s. 178), bude zrejme, že jazykový znak a teda aj jazyk ako systém jazykových znakov jestvuje v spoločenskom vedomí daného jazykového spoločenstva. V tomto vedomí — podobne ako v prípade hier — jestvujú aj pravidlá pre spájanie jazykových znakov. Obidve tieto zložky si jedinec postupne osvojuje pri svojom zapájaní do daného jazykového spoločenstva.

Možno teda zhrnúť, že na rozdiel od neopozitivistického chápania jazyka ako nástroja dorozumievania a poznávania v marxistickej koncepcii plní jazyk svoju dorozumievaciu a poznávaciu funkciu len vďaka tomu, že jestvuje v dvoch základných modoch, v jazyku a reči a že obidva tieto mody jestvujú v spoločenskom vedomí daného jazykového spoločenstva.

LITERATÚRA

1. ANDERSEN, H.: Der Erklärungsgehalt linguistischer Theorien. Max Hueber Verlag, München 1974.
2. HORECKÝ, J.: Základy jazykovedy. SPN, Bratislava 1978.
3. KOZLOVA, M. S.: Filosofia i jazyk. Mysľ, Moskva 1972.
4. SMIRNICKIJ, A. I.: Objektivnosť sušestvovania jazyka. Izd. Moskovskogo universiteta, Moskva 1954.